

Lesson - 10 - Sanskrit - 24 April

पाठ-3 व्यायामः स्वदा पठ्यः

निर्देश - श्लोकों को समझकर उनका अभ्यास-कार्य संस्कृत कवि में करें।

6. व्यायामस्विन्नगात्रस्य पद्भ्यामुद्वर्तितस्य च। व्याधयो नोपसर्पन्ति वैनतैयमिवोरगाः।
वयोस्त्वगुणैर्हीनमपि कुर्यात्सुदृशिनम् ॥

अन्वयः - व्यायाम-स्विन्नगात्रस्य पद्भ्याम् उद्वर्तितस्य च (समीपं) व्याधयः (तद्यैव) न उपसर्पन्ति वैनतैयम् इव उरगाः। (व्यायामेन) वयोस्त्वगुणैः हीनम् अपि (मानवः) सुदृशिनं कुर्यात्।

सरलार्थः - व्यायाम के कारण पसीने से लथपथ गरीब वाले के और दोनों पैरों से ऊपर उठने वाले (व्यायाम करने वाले के पास) रोग (जैसे ही) नहीं आते हैं, जैसे गरुड़ के पास साँप (व्यायाम के द्वारा) आयु, रूप और गुणों से रहित (व्यक्ति) सुंदर हो जाता है।

I स्वप्नेन उत्तरतः - (i) वैनतैयस्य समीपे के न आगच्छन्ति? (ii) वयोस्त्वगुणैर्हीनः जनः केन सुदृशिनं भवति?

II पूर्णवाक्येन उत्तरतः - कस्य समीपे व्याधयः नोपसर्पन्ति?

III भाषिक-कार्यम् - (i) 'व्याधयः' पदस्य क्रियापदं विभक्ति? (क) नोपसर्पन्ति (ख) उपसर्पन्ति (ग) कुर्यात्
(ii) 'युक्तम्' पदस्य विशेष्यपदं चिनुत। (क) हीनम् (ख) उरगाः (ग) स्विन्ना

7. व्यायामं कुर्वती नित्यं विक्रुपि भोजनम्। विदग्धमविदग्धं वा निर्दोषं परिपच्यते ॥

अन्वयः - नित्यं व्यायामं कुर्वतः (मानवस्य) विक्रुपं, ... विदग्धम् अविदग्धम् वा भोजनम् अपि निर्दोषं परिपच्यते।

सरलार्थः - प्रतिदिन व्यायाम करते हुए (व्यक्ति) का विक्रुप (अनुपयोगी), पका हुआ अथवा न पका हुआ भोजन भी बिना कष्ट के पच जाता है।

I स्वप्नेन उत्तरतः - (i) प्रतिदिनं किं कुर्यात्? (ii) निर्दोषं भोजनं कथं परिपच्यते?

II पूर्णवाक्येन उत्तरत - नित्यं व्यायामं कुर्वतः मानवस्य कीदृशं भोजनं परिपच्यते?

III भाषिक-कार्यम् - (i) 'विक्रुपम्' पदस्य विशेष्यपदं चिनुत। (क) व्यायामम् (ख) निर्दोषम् (ग) भोजनम्
(ii) 'अपक्वम्' पदस्य ... पद्यपदं चिनुत। (क) अविदग्धम् (ख) विदग्धम् (ग) विक्रुपम्

8. व्यायामो हि सदा पठ्यो बलिनं स्निग्धभोजिनाम्। स च शीते वसन्ते च तेषां पथ्यतमः स्मृतः ॥

अन्वयः - हि व्यायामः सदा बलिनं स्निग्धभोजिनाम् (च) पठ्यः। सः च शीते वसन्ते च तेषां पथ्यतमः स्मृतः।

सरलार्थः - निरचय से व्यायाम सदा बलिनं स्निग्धभोजिनाम् अलशातियों (और) चिकनाई युक्त भोजन खाने वालों की दवा है और वह सर्दी और वसंत ऋतु में उनके (लिए) अतीव लाभदायक कहा गया है।

I स्कपदेन उत्तरतः - (i) बलिनां रिन्मद्यभोजिनां कृते पश्यः कः अस्ति ?
(ii) गीते वसन्ते च कः पश्यतमः स्मृतः ?

II पूर्णवाक्येन उत्तरत - व्यायामः केषां पश्यः भवति ?

III भाषिक-कार्यम् - (i) 'लाभदायकः' इत्यर्थे अत्र किं पदं प्रयुक्तम्? (क) पश्यः (ख) स्मृतः (ग) पश्यतमः
(ii) 'निर्बलानाम्' पदस्य विपर्ययपदं किमस्ति? (क) भोजिनाम् (ख) तेषां (ग) बलिनाम्

9 सर्वेष्वृतुष्वहरहः पुम्भिरात्महितेषुभिः । बलस्यार्थेन कर्तव्यो व्यायामो ह्यन्यथा अन्यथा ॥
अन्वयः - आत्महितेषुभिः पुम्भिः सर्वेषु ऋतुषु अहरहः बलस्य अर्थेन व्यायामः कर्तव्यः अन्यथा ह्यन्यथा ।

सरलार्थः - अपना हित चाहने वाले पुरुषों के द्वारा सब ऋतुओं में प्रतिदिन आधे बल से व्यायाम करना चाहिए। नहीं तो (व्यायाम) हानिकारक होजाएगा।

I स्कपदेन उत्तरतः - कीदृशैः पुम्भिः व्यायामः कर्तव्यः? (i) केन व्यायामः कर्तव्यः ?

II पूर्णवाक्येन उत्तरतः - व्यायामः कदा हानिकारकः न भवति ?

III भाषिक-कार्यम् - (i) 'पूर्णतया' पदस्य विपर्ययपदं किम्? (क) बलस्यार्थेन (ख) हितेषुभिः (ग) अर्थेन
(ii) 'प्रतिदिनम्' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्? (क) सर्वेषु (ख) अहरहः (ग) ऋतुषु

10 हृदिस्थानस्थितौ वायुर्यदा वक्त्रं प्रपद्यते । व्यायामं कुर्वतो जन्तोस्तद्वलार्थस्य लक्षणम् ॥
अन्वयः - यदा हृदिस्थानस्थिता वायुः वक्त्रं प्रपद्यते, व्यायामं कुर्वतः जन्तोः तद् बलार्थस्य लक्षणम् ।

सरलार्थः - जब हृदय में स्थित वायु मुख में पहुँच जाती है, व्यायाम को करते हुए व्यक्ति का वह आधे बल का लक्षण होता है।

I स्कपदेन उत्तरतः - (i) हृदिस्थाने कः स्थितः भवति? (ii) हृदिस्थाने स्थितः वायुः कुत्र प्रपद्यते ?

II पूर्णवाक्येन उत्तरतः - जन्तोः बलार्थस्य लक्षणं किं भवति ?

III भाषिक-कार्यम् - (i) 'मुखम्' इत्यर्थे अत्र किं पदमस्ति? (क) लक्षणम् (ख) वक्त्रम् (ग) हृदि
(ii) 'प्रपद्यते' क्रियापदस्य कर्तृपदं किमस्ति? (क) वक्त्रम् (ख) वायुः (ग) जन्तो

11 वयोबलशरीराणि देशकालानि च । समीक्ष्य कुर्यात् व्यायामं न्यथा रोगमाप्नुयात् ॥
अन्वयः - वयो-बल-शरीराणि-देश-काल-अज्ञानानि च समीक्ष्य व्यायामं कुर्यात् अन्य रोगमाप्नुयात् ।

सरलार्थः - आयु, बल, शरीर, स्थान, समय और भोजन को देखकर व्यायाम करना चाहिए, वरना (मनुष्य) रोग प्राप्त कर सकता है।

X